

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Boehm ἔκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1939

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ

ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Ἡ ἐρώων γίνεται γρήγορα ἢ ἀργὰ ἐντελῶς ἀλλοιώτικος ἀπέναντι στὸν ἐρώμενο. Ἐρχεται μιὰ στιγμή πού δὲν εἶναι πιά ὁ ἴδιος, μὰ ἓνα ἄλλο πρόσωπο, ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ κεῖνο πού ἦταν πρὶν καὶ πού δὲν ὑπάρχει πιά.—Ἡ ἀλήθεια αὐτή, πού ὁ Πλάτων μᾶς ἔδειξε μ' ἓναν τρόπο τόσο ζωντανὰ δραματικὸ, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια μοτίβα, πού χρησιμοποιεῖ στὸ μεγάλο ἔργο του¹⁾ ὁ Μαρσέλ Προύστ, γιὰ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ νοιώσωμε τὴν «τέταρτη διάσταση»²⁾ τοῦ χρόνου. Ὁ Προύστ μᾶς δείχνει τὴν ἀλήθεια, πὼς ἡ καρδιά μας ὑπόκειται στοὺς νόμους τοῦ χρόνου, ὅχι, ὅπως ὁ Πλάτων, στὸ συγκλονιστικὸ δράμα μιᾶς στιγμῆς, μὰ σὲ μιὰ μακροῦ, ἀπελπισμένη, κουρασμένη κίνηση, —στὸν μακρὺ, ἀπελπισμένο καὶ κουρασμένο ρυθμὸ τῆς διήγησής του. Εἶναι μιὰ διήγηση σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀπὸ ἓναν ἄνδρα, πού δὲν αὐταπατᾶται πιά διόλου γιὰ τὴ χρονικὴ πραγματικότητα,³⁾ — ἀπὸ ἓναν ἄνδρα, πού γνωρίζει καλὰ τὴν ἀξία της καὶ πού δὲν πιστεύει παρὰ στὴν ἐξωχρονικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων καὶ στὴ δύναμη, πού μπορεῖ

---

1) Marcel Proust, *À la Recherche du Temps perdu*, Paris, éditions de la Nouvelle Revue Française, I: Du côté de chez Swann, 145 ἔκδ., τόμοι 2.— II: *À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, 107 ἔκδ., τόμοι 3.— III: *Le côté de Guermantes I*, 82 ἔκδ., τόμος 1.— IV: *Le côté de Guermantes II, Sodome et Gomorrhe I*, 72 ἔκδ., τόμος 1.— V: *Sodome et Gomorrhe II*, 76 ἔκδ., τόμοι 3.— VI: *La Prisonnière (Sodome et Gomorrhe III)*, 45 ἔκδ., τόμοι 2.— VII: *Albertine disparue*, 29 ἔκδ., τόμοι 2.— VIII: *Le Temps retrouvé*, 49 ἔκδ., τόμοι 2.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., I, τόμος πρῶτος, σελ. 92.— VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 256.

3) M. Proust, ἐνθ. ἄνωτ. VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 22 καὶ ἐπ.

νὰ συλλάβῃ αὐτὴ τὴν οὐσία καὶ νὰ τὴν κλείσῃ μέσα σὲ μορφὲς αἰώνιες —στὴν τέχνη. Ὁ Προύστ μᾶς διηγεῖται πῶς μορφώθηκαν βαθμιαῖα μέσα του ἡ γνώση αὐτὴ καὶ ἡ πίστις μὲ τὸν τόνο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ γνωρίζει πιά χωρὶς αὐταπάτη καὶ ποὺ πιστεύει σταθερά. Ἦταν παιδιὰ ἀκόμη, ὅταν τὰ μυθιστορήματα, — ὅπου «στὸ ἑπάνω μέρος μιᾶς σελίδος ἀφήνομε τὸν ἔραστήν γεμάτον ἐλπίδες καὶ στὸ κάτω μέρος τῆς ἀκόλουθης τὸν ξανοβρίσκομε ὄδυοντάρη νὰ κάμνῃ μὲ κόπο στὸ προαύλιο ἐνὸς γηροκομείου τὸν καθημερινό του περίπατο, χωρὶς νὰ θυμᾶται τὸ παρελθόν», — τοῦ ἔδωσαν γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θλιβερὴ συναίσθησις πὼς κι' ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μας δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' τὸ χρόνο, μὰ πὼς κι' αὐτὸς ὑπόκειται στοὺς νόμους του.¹⁾ Ἡ πρώτη αὐτὴ θλιβερὴ συναίσθησις τοῦ νόμου τοῦ χρόνου, ποὺ τοῦ ἔδωσαν τὰ μυθιστορήματα, μεταβλήθη σιγὰ - σιγὰ, περνώντας μέσ' ἀπ' τὰ πιὸ ὀδυνηρὰ παθήματα, σὲ μιὰ γνώση αὐτοῦ τοῦ νόμου, ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ νοιώθῃ τὴν ὑπαρξὴ του μέσα στὸ χρόνο σὰν ἀνυπόφορη δουλεία—μιὰ δουλεία ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ τὴ σπάσῃ, νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ, νὰ τὴν ὑποτάξῃ, δίνοντάς της μὲ τὴν τέχνη μιὰ μορφὴ ποὺ ξεπερνᾷ τὸ χρόνο. Στὴ δική του ὅμως προσπάθεια νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ χρόνο δὲν βλέπομε μόνο τὴ χαρὰ τοῦ δημιουργοῦ, μὰ καὶ τὴ βαρὺθυμη ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ ἄλλοιῶς, ἂν καὶ θὰ τὸ ἤθελε μὲ ὄλο του τὸ εἶναι. Ἡ ζωὴ τὸν δίδαξε πὼς ὁ χρόνος δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ μήτε εὐτυχία μήτε πλήρωση. Πῶς ὅμως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποφέρῃ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, — πὼς θὰ μπορούσε ν' ἀρνηθῇ τὴν πραγματικότητα, ἂν δὲν ἀναγνώριζε μιὰν ἀνώτερό της, ἄχρονη πραγματικότητα, ποὺ θὰ ἐκμηδένιζε τὴν καταστρεπτικὴ δύναμη τῆς ἀπελπισίας, μεταβάλλοντάς την σὲ ἀντικειμενικὴ γνώση; Μιὰ τέτοια μεταβολὴ θὰ ἔδινε σ' ἐκεῖνον ποὺ παραιτεῖται ἀπὸ τὶς χαρὲς τῆς ἄμεσης ζωῆς, τὶς χαρὲς τῆς γνώσης. Μὰ πόσο ἀπελπισμένη εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ποιοτὴν βαθειὰ του ἀνάγκη γιὰ τὸν ἔρωτα, καὶ ποὺ ζητᾷ νὰ πνίξῃ τὴ φωνή της μὲ τὴν γνώση, πὼς ὁ ἔρως δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πλήρωση! Γίνεται κανεὶς ὑπερβολικὸς μὲ τὴν γνώση του, τὴν ἐπαναλαμβάνει, τὴ φωνάζει, κάμνει θόρυβο μ' αὐτήν, γιὰ νὰ σκεπάσῃ τὸ λυγμό, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὸ βάθος του. Κάποτε

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II. τόμος πρῶτος, σελ. 77.

ὅμως κουράζεται. Τότε ἀναγνωρίζει τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ψιθυρίζει σιγά... Ἡ φωνὴ εἶναι σπασμένη καὶ μιὰ ἀτέλειωτη μελαγχολία φέρνει δάκρυα στὰ μάτια.—Σὲ τέτοιες στιγμὲς μᾶς διηγήθηκε ὁ Προῦστ τὴν ἐρωτικὴ ἱστορία ἐνὸς ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου του, τοῦ Σουάν του.

Ὅταν ἀρχίζει ἡ ἱστορία αὐτή, ὁ Σουάν δὲν εἶναι πιά ἀπειρος νέος. Ὅταν ἡ δύναμη τοῦ ἔρωτος τὸν ἀρπάζει γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη, ξέρει καλὰ τί εἶναι ἔρως. Στὴν πρώτη κιόλας κ' εὐτυχισμένη περίοδο τῆς ἐρωτικῆς του σχέσης, ἔπειτα ἀπὸ μιὰν ὡραία συνάντηση μὲ τὴν ἀγαπημένη, ἡ θεὰ τῆς σελήνης τοῦ γεννᾶ τὴ σκέψη, πὼς σὰν τὴ σελήνη κι' ὁ ἔρως ὑπακούει «σὲ νόμους ἀκλόνητους καὶ φυσικούς»,— πὼς κι' αὐτὸς ἔχει τὶς ὠρισμένες φάσεις του,—κι' ἀναρωτιέται, «ἂν ἡ περίοδος ὅπου μπῆκε, θὰ διακοῦσε ἀκόμη γιὰ πολὺ, κι' ἂν ἡ ἐσωτερικὴ του δραση δὲ θ' ἄβλεπε σὲ λίγο τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο νὰ κατέχη μιὰ θέση μακρυνὴ καὶ μειωμένη καὶ νὰ κοντεύη [νὰ μὴ σκορπᾶ πιά γοητεία]»¹⁾. Ἡ σκέψη ὅμως αὐτὴ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀπλὴ σκέψη, ποὺ δὲν μπορούσε νὰ φθάσῃ ὡς τὸ βάθος, ὅπου κυριαρχοῦσε ἡ πίστη στὴ δύναμη τοῦ ἔρωτός του. Βρίσκονταν ἀκόμη στὸν πρῶτο καιρὸ τῆς ἀφροντισιᾶς, ποὺ πιστεύει στὴ διάρκεια τῆς εὐτυχίας, καὶ ποὺ δὲν παίρνει στὰ σοβαρὰ καμμιά προειδοποίηση τῆς γνώσης. Ἀκόμη καὶ ἡ προειδοποίησις μιᾶς φράσης τῆς ἀγαπημένης του σονάτας δὲν μπορούσε νὰ τὸν συγκινήσῃ. «Τί κι' ἂν τοῦ ἔλεγε πὼς ὁ ἔρως εἶναι εὐθραυστος, ὁ δικός του ἦταν τόσο δυνατός! Ἔπαιζε μὲ τὴ θλίψη ποὺ σκορποῦσε ἡ μουσικὴ, τὴν ἔνοιωθε νὰ περνᾶ ἀπὸ πάνω του, μὰ σὰν θωπεΐα ποὺ ἔκαμνε πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ γλυκειὰ τὴ συναίσθησις τῆς εὐτυχίας του».²⁾—Αὐτὴ ὅμως ἡ φάσις τοῦ ἔρωτος δὲν ἄργησε νὰ περάσῃ. Ἡ γνώσις τοῦ Σουάν μπορεί σὲ λίγο νὰ φθάσῃ βαθύτερα. Δὲν τολμοῦσε νὰ πῆ στὸν ἑαυτό του, «ἀπὸ φόβο πὼς δὲ θὰ τὸ πίστευε», πὼς θ' ἀγαποῦσε αἰώνια τὴν Ὀδέττη,—προσπαθοῦσε ὅμως τοῦλάχιστον νὰ πιστεύῃ, πὼς θὰ σύχναζε γιὰ ἑπάντα στὸ σαλόνι ὅπου σύχναζε καὶ ἡ Ὀδέττη, κ' ἔτσι ἔβλεπε τὸν ἑαυτό του νὰ τὴ συναντᾶ κάθε βράδυ. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἦταν ἐντελῶς τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 36.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 34 καὶ ἐπ.

τὴν ἀγαπᾶ γιὰ πάντα, μὰ, γιὰ τὴ στιγμὴ, ὅσο τὴν ἀγαποῦσε, δὲν ζητοῦσε παρὰ νὰ πιστεύῃ πὼς δὲ θὰ ἔπαυε ποτὲ νὰ τὴ βλέπῃ». ¹⁾ Ἡ ἀνάγκη νὰ συνδεθῇ γιὰ πάντα μαζί της ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε, ἂν τοῦ ἔλεγε κανεὶς πὼς ἡ ἀγαπημένη του δὲν ἐνδιαφέρονταν τόσο γιὰ τὸ ἄτομό του, ὅσο γιὰ τὴν κοινωνικὴ του θέση καὶ τὸ χρῆμα του, δὲ θὰ τοῦ ἦταν τόσο δυσάρεστο. «Δὲ θᾶταν πολὺ δυσαρεστημένος νὰ τὴν φαντάζεται ἐνωμένη μαζί του μὲ καὶ τὸ τόσο δυνατὸ ὅσο ὁ σνομπισμὸς καὶ τὸ χρῆμα. . . Ἴσως δὲν θὰ ὑπέφερε ἂν ἀνακάλυπτε στὸν ἔρωτα τῆς Ὀδέττης γι' αὐτὸν ἐκείνη τὴν κατάστασι, πὺ διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν εὐχαρίστησι ἢ καὶ ἀπὸ τὰ προτερήματα πὺ θὰ μπορούσε νὰ εὔρη σ' αὐτόν: τὸ συμφέρον, τὸ συμφέρον, πὺ θὰ ἐμπόδιζε νὰρθῃ ποτὲ ἡ μέρα πὺ θὰ τῆς ἔδινε τὴν ἐπιθυμία νὰ μὴν τὸν βλέπῃ πιά». ²⁾ — Μὰ ὁ κίνδυνος δὲν ὑπάρχει μόνο στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγαπημένου. Κι' αὐτὸς ὁ ἔρῳν μπορεῖ νὰ παύσῃ ν' ἀγαπᾶ—πρᾶγμα πὺ θὰ σήμαινε γι' αὐτόν τὸ θάνατο. Τὸ θάνατο ὄχι σὰν μιὰ ἄδεια αἰσθηματικὴ ὑπερβολή, μὰ σὰν ἓνα ὠμὸ πραγματικὸ γεγονός, πὺ δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὴν αἰσθηματικότητα, — ἓνα ψυχικὸ γεγονός, πὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παρατηρήσῃ καὶ νὰ τὸ διαπιστώσῃ, ὅπως τὸν βιολογικὸ θάνατο, μὲ ψυχρὸ μάτι κι' ἀντικειμενικότητα. Μπροστὰ στὴν ἀπειλή του τὸ ἐγὼ πὺ κινδυνεύει ἔξανίσταται ὅπως καὶ τὸ σῶμα μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς ἐκμηδένισής του. Ὅσο κι' ἂν ποθοῦμε τὴ λύτρωσή μας ἀπὸ τὸ μαρτύριο τοῦ ἔρωτος σὰν θεραπεία μας—τὴ φοβούμαστε ὅμως καὶ σὰν θάνατο. ³⁾ Ὁ Σουὰν σκέπτεται μὲ φρίκη, παρ' ὅλο τὸν ἀνυπόφορο πόνο πὺ τοῦ δίνει ὁ ἔρῳς του, πὼς μιὰ μέρα δὲ θ' ἀγαπᾶ πιά τὴν ἀγαπημένη καὶ τρέμοντας «παίρνει τὴν ἀπόφασιν ν' ἀγρυπνᾶ καὶ μόλις θὰ αἰσθάνονταν πὼς ὁ ἔρῳς του θᾶρχιζε νὰ τὸν ἀφήνῃ, νὰ τὸν ἀρπάξῃ, νὰ τὸν κρατήσῃ. Μὰ νὰ πὺ στὴ μείωσι τοῦ ἔρωτός του ἀντιστοιχοῦσε συγχρόνως καὶ μιὰ μείωσι τῆς ἐπιθυμίας νὰ μείνῃ ἐρωτευμένος. Γιατὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀλλάξῃ, δηλαδὴ νὰ γίνῃ ἓνα ἄλλο πρόσωπο, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑπακούῃ στὰ αἰσθήματα τοῦ προσώπου, πὺ δὲν

1) P r o u s t, ἐνθ' ἀνωτέρω I, τόμος δεύτερος, σελ. 48.

2) M. P r o u s t, ἐνθ' ἀνωτ. I, τόμος δεῦτερος, σελ. 75.

3) M. P r o u s t, ἐνθ' ἀνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 121.

ὕπαρχει πιά». ¹⁾ Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο αὐτό, ὁ Σουάν θὰ παύσῃ ν' ἀγαπᾷ. Ὅ,τι μᾶς φαίνονταν πῶς θ' ἀποτελοῦσε τὸ νόημα μιᾶς ἐρχόμενης στιγμῆς, τὸ ζοῦμε πολλές φορές σὰν ἀνόητο στὴ στιγμή πού ἦρθε. Τὸ ἐγώ, πού ζῆ τὸ παρόν, δὲν εἶναι πιά τὸ περασμένο ἐγώ, πού βιάδιζε πρὸς αὐτὸ καὶ πού δὲν τὸ ἔφθασε.— Ὁ πιὸ μέγας πόθος τοῦ Σουάν σὰν ἀγαποῦσε τὴν Ὀδέττη, νὰ ἐνωθῆ ἀδιάσπαστα μαζί της, πραγματοποιήθηκε πολὺ ἀργά. Ὁ Σουάν πῆρε τὴν Ὀδέττη γυναῖκα του, ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ τὴν ἀγαπᾷ. Ὁ Προύστ δείχνει πόσο θλιβερὸ εἶναι τὸ τέτοιο τέλος μιᾶς ἐρωτικῆς ἱστορίας, χαρακτηρίζοντας τὸ γάμο αὐτὸ σὰν «μιὰ μεταθανάτιο εὐτυχία» — «un bonheur après décès». ²⁾

Ἡ φύση τοῦ Σουάν παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες μὲ τὸ κύριο πρόσωπο τῆς «Ἀναζήτησης τοῦ Χαμένου Καιροῦ». Τὰ κύρια μοτίβα τοῦ ἔρωτος τοῦ Σουάν, πού τὰ συναντοῦμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπιστρέφουν στὴ συνέχειά του κι' ὡς τὸ τέλος του ἀκατάπαυστα μὲ τὶς πιὸ διαφορετικὲς μορφές. Ἡ σκέψη μας ζητᾷ νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τους καὶ περιστρέφεται ἀκούραστη γύρω ἀπὸ τὸ αἶνιγμα τοῦ πυρῆνος τους, πού πάντα μᾶς ξεφεύγει καὶ πού τὸ κυνήγημά του εἶναι ἡ μουσικότης τοῦ ἔργου. Ἡ ἀτέρμονη σκέψη, ὁ «ἄπειρος λογισμὸς» — «die unendliche Reflexion» καθὼς λέν οἱ γερμανοί, — πού ζητᾷ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθεια, πού χωρὶς αὐτὴν ἡ ζωὴ θ' ἄταν ἄδεια, χωρὶς νόημα, μᾶς παρουσιάζεται στὸ ἔργο τοῦ Προύστ σὰν μιὰ διαρκῆς κίνηση μορφῶν, πού δὲν εἶναι ποτὲ τελειωτικὲς, — πού ἀλλάζουν ὄψη καὶ νόημα σὲ κάθε βῆμα, — πού ποτὲ δὲν στέκονται μπροστά μας σὰν κάτι τὸ σταθερό, — πού κι' ἂν ἀκόμη τὶς κυνηγούσαμε αἰώνια μὲ τὶς αἰσθήσεις μας καὶ μὲ τὴ σκέψη μας δὲ θὰ τὶς πιάναμε γιὰ νὰ τὶς κρατήσωμε ποτέ. Αὐτὸ εἶναι ὁ ρωμαντισμὸς καὶ ὁ ἱμπρεσιονισμὸς τοῦ ἔργου. Ὅ,τι βλέπομε δὲν εἶναι παρὰ ἡ φευγαλέα ἐντύπωση τῆς στιγμῆς, πού ὀφείλεται σ' ἕναν ὠρισμένο φωτισμό, σὲ μιὰν ὠρισμένη ἀποψη, — δὲν εἶναι παρὰ κάτι πού παρουσιάζεται γιὰ νὰ χαθῆ πάλι, ἀφοῦ ἕνας ἄλλος φωτισμὸς κάμνει τὸ ὠραῖο ἄσχημο, μιὰ διαφορετικὴ ἀποψη κάμνει τὴ φιλία ἐχθρα, — ἀφοῦ μιὰ ζάλη θολώνει καὶ σκοτεινιάζει τὸ φῶς, — ἀφοῦ ὁ χρόνος μεταβάλλει τὸν ἀγαπημένο σὲ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. I, τόμος δεύτερος, σελ. 228.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμος πρῶτος, σελ. 62.

ἀδιάφορο καὶ σὲ ἀνέραστο τὸν ὧς τὸ θάνατο ἐρωτευμένο. Ὁ Προύστ δὲ θέλει νὰ ἀπατηθῇ οὔτε ἀπὸ τὸν ἑαυτό του οὔτε ἀπὸ τὶς συνειθισμένες ἀντιλήψεις. Θέλει νὰ συλλάβῃ τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ ἔρωτος. Γι' αὐτὸ ἀποφεύγει νὰ δεχθῇ τὶς τρέχουσες δικαιοῦσεις, πού παρουσιάζουν τὸν ἔρωτα σὰν μέσον γιὰ νὰ διαιωνίζεται ἡ Φύση ἢ σὰν δαίμονα πού ἀποκαλύπτει τὸ Κάλλος. Ἡ δυνατὴ του θέληση νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθεια τὸν ρίχνει στὸ τέλος μέσα στὶς δυὸ καταραμένες πόλεις τοῦ ἔρωτος — στὰ Σόδομα καὶ στὰ Γόμορρα, — ὅπου βρέχει φωτιὰ καὶ ὅπου μυρίζει θειάφι καὶ πίσσα, θάνατο καὶ κατάρα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι τοῦλάχιστον τοῦ δείχνει αὐτὲς τὶς πόλεις τὸ μῖσος τοῦ κάθε ἀυταπάτης. — Ἄν ὁ ἔρωτος ἔχει κάποιον νόημα — σκέπτεται ὁ Προύστ, σπρώχνοντας τὸ στοχασμὸ του ὧς τὰ ἄκρα, — δὲν πρέπει νὰ τὸ ἔχει ἐκεῖ ἀκριβῶς, ὅπου δὲν παρουσιάζεται σὰν νόμος πού στηρίζει τὴν οἰκογένεια ἢ τὴν παιδεία, μὰ σὰν μιὰ φυσικὴ ἀρρώστια καὶ σὰν μιὰ κοινωνικὴ ἀνωμαλία ; — Ἐδῶ ὅμως ἀκριβῶς εἶναι καὶ ὁ τόπος, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὴ καμμιά ἀπάντηση γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἔρωτος. Ἔρχονται στιγμὲς πού ὁ Προύστ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀγωνία τῆς ἀγνοίας. Βρίσκεται στὴν ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ στὴ γενικότητα καὶ στὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦλάχιστον στιγμιαῖα, γιὰ νὰ πάρῃ ἀναπνοὴ καὶ γιὰ ν' ἀντλήσῃ νέες δυνάμεις μέσα στὴ γαλήνη καὶ τὴν ἀκίνησῖα του. Γι' αὐτὸ διατυπώνει γενικοὺς νόμους γιὰ τὸν ἔρωτα, πού κάμνουν γιὰ μιὰ στιγμὴ ν' ἀκίνητήσῃ τὸ πᾶν, πού αἴρουν κάθε γίνεσθαι τῶν φαινομένων μὲ μιὰ στρογγυλῆ, διαφανῆ καὶ τελειωτικὴ διατύπωση, — πρᾶγμα πού δίνει στὸν Προύστ μιὰ θέση καὶ στὸ γαλλικὸ κλασικισμό. Μὰ καὶ αὐτὲς ἀκόμη οἱ σαφεῖς καὶ κλασσικὲς διατυπώσεις του περιέχουν ὅλη τὴν κούραση, τὸν ἰδρωτὰ καὶ τὴν ἀντίσταση ἐκείνου, πού ζήτησε μέσα τους τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν παρηγοριά. — Ἔτσι καὶ τὴν ἀλήθεια πὼς τὸ ἐρωτευμένο μας ἐγὼ πεθαίνει, μολονότι ἐμεῖς ἐξακολουθοῦμε νὰ ζοῦμε καὶ μετὰ τὸ θάνατό του, πού εἶναι καὶ δικός μας θάνατος, τὴν παρουσιάζει, ὄχι μόνο σὰν ἓνα σκοτεινὸ καὶ ἄλυτο αἶνιγμα, μὰ καὶ σὰν μιὰ διαφανῆ ἀλήθεια, πού ἡ γενικὴ διατύπωσή της κλείνει μέσα της ἓναν ἀναπόφευκτο καὶ ἀκλόνητο νόμο. Στὴν πρώτη περίπτωση βλέπει τὴ φροντίδα μας γιὰ τὴν προσωπικὴ μας ὑπαρξή

σὲ ἀκατάλαυστο καὶ σκοτεινὸ ἀγῶνα—στὴ δεύτερη περίπτωση ἢ πείρα τῆς γενικῆς ἀναγκαιότητος ἔχει σκορπίσει τὴ φροντίδα κ' ἔχει φέρει μαζί της τὴν ἀτέλειωτη βαρυθυμία ἐκείνου πού δὲν ἔχει πιά καμμιάν ἐπιθυμία καὶ καμμιάν ἐλπίδα. Ἐνας τέτοιος δὲν μπορεῖ πιά ν' ἀνησυχῇ οὔτε καὶ γιὰ τὸ δικό του τὸ θάνατό του ἀκόμη: «Ὁ φόβος τοῦ νὰ μὴν εἶμαι πιά ἐγὼ μοῦ προξενούσε ἄλλοτε καὶ σὲ κάθε νέον ἔρωτα πού δοκίμαζα φρίκη, ἐπειδὴ δὲν μπορούσα νὰ ὑποφέρω τὴ σκέψη πὼς τὸ ὄν πού ἀγαποῦσα δὲ θὰ ὑπῆρχε πιά, πράγμα πού θὰ ἦταν σὰν θάνατος. Μὰ ὁ φόβος αὐτὸς ἐπαναλήφθηκε τόσο συχνά, ὥστε στὸ τέλος μεταβλήθηκε σὲ θαρρετὴ γαλήνη.— Ἄν ἡ σκέψη τοῦ θανάτου μοῦ εἶχε τότε πικράνει τὸν ἔρωτα, ἀπὸ καιρὸ τώρα ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἔρωτος μὲ βοηθοῦσε νὰ μὴ φοβοῦμαι τὸ θάνατο. Γιατὶ μ' ἔκαμνε νὰ νοιώθω πὼς ὁ θάνατος δὲν ἦταν κάτι τὸ νέο, μὰ πὼς ἀντίθετα πέθανα πολλές φορὲς ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἤμουν παιδί... Βέβαια, τὸ νὰ μὴν ἔχω πιά μιὰ μέρα τὸ σῶμα μου δὲν μπορούσε διόλου νὰ μοῦ φανῇ τόσο θλιβερό, ὅσο μοῦ φαίνονταν ἄλλοτε τὸ νὰ μὴν ἀγαπῶ μιὰ μέρα τὴν Ἀλμπερτίν. Κι' ὅμως πόσο ἀδιάφορο μοῦ ἦταν τώρα τὸ νὰ μὴν τὴν ἀγαπῶ πιά. Αὐτοὶ οἱ διαδοχικοὶ θάνατοι, οἱ τόσο φοβεροὶ γιὰ τὸ ἐγὼ πού θὰ ἐκμηδένιζαν, οἱ τόσο ἀδιάφοροι, οἱ τόσο εὐχάριστοι ἀφοῦ ἔτελείωσαν κι' ἀφοῦ ἐκεῖνος πού τοὺς φοβόταν δὲν ὑπῆρχε πιά γιὰ νὰ τοὺς αἰσθανθῇ, μ' ἔκαμαν ἀπὸ καιρὸ νὰ καταλάβω πόσο λίγο σοφὸ θάταν νὰ φοβοῦμαι τὸ θάνατο».¹) Οἱ φράσεις αὐτές, πού τὶς βρίσκουμε στὸ τέλος τοῦ ἔργου, τὴ στιγμὴ πού ὁ συγγραφεὺς ἀποφάσισε νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴ ζωὴ, γιὰ ν' ἀφιερῶσιν τὸν ἑαυτὸ του στὴν τέχνη, σὰν σκέψεις ἑνὸς ἀνδρὸς πού θέλει νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ χρόνο, ὅπου δὲν μπορεῖ νὰ βρῇ τὴ λύτρωση, γιὰ νὰ ὑψωθῇ στὸ ἄχρονο,—εἶναι ἡ τέλεια ἀποκρυστάλλωση τοῦ νόμου τοῦ θανάτου στὸν ἔρωτα, ἑνὸς νόμου, πού ἔγινε βαθμιαία συνειδητός, καὶ πού ἡ γνώση του ἔδωσε στὸ τέλος, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, τὴ γαλήνη, τὴν παρηγοριὰ καὶ τὴν ὑποταγὴν, ἐνῶ ἡ διαίσθησή του στὴν ἀρχὴ προκαλοῦσε τὸν πόνο, τὴν ἐξέγερση, τὴν ἀντίσταση, τὸν ἀγῶνα.— «Ὁ φόβος ἑνὸς μέλλοντος πού θὰ μᾶς στεροῦσε τὴ θέα καὶ τὴ συναναστροφὴ ἐκείνων πού ἀγαποῦμε καὶ πού μᾶς δίνουν σήμερον τὴν πιὸ μεγάλη μας χαρά».

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VIII, τόμος δεύτερος, σελ. 246—247.

αὐτὸς ὁ φόβος, ἀντὶ νὰ διαλυθῆ, μεγαλώνει, ὅταν σκεπτόμαστε πὼς στὸν πόνο μιᾶς τέτοιας στέρησης θὰ προστεθῆ αὐτὸ πὺ μᾶς φαίνεται σήμερα σκληρότερο ἀκόμη: τὸ νὰ μὴν τὸν νοιώθουμε σὰν πόνο, τὸ νὰ μένωμε ἀδιάφοροι. Γιατὶ τότε θὰ ἄλλαξε τὸ ἐγὼ μας, καὶ δὲ θᾶταν μόνο ἡ γοητεία τῶν γονέων μας, τῆς ἐρωμένης μας, τῶν φίλων μας πὺ δὲ θὰ ὑπῆρχε πιά, μὰ καὶ ἡ ἀγάπη μας γι' αὐτούς. Θὰ εἶχε ξεριζωθῆ τόσο τέλεια ἀπὸ τὴ καρδιά μας, ὥστε θὰ βρῖσκαμε εὐχαρίστηση σὲ μιὰ ζωὴ χωρὶς αὐτούς, πὺ ἡ σκέψη της μᾶς προξενεῖ σήμερα φρίκη. Θᾶταν λοιπὸν ἓνας ἀληθινὸς θάνατος τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἓνας θάνατος, ἀλήθεια, πὺ θὰ τὸν ἀκολουθοῦσε, μιὰ ἀνάσταση, μὰ σὲ ἓνα ἄλλο ἐγὼ, πὺ δὲ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἀγαπήσουν τὰ κομμάτια τοῦ παλιοῦ ἐγὼ τὰ καταδικασμένα σὲ θάνατο».)¹⁾

Ἐδῶ φαίνεται καθαρὰ πόσο λίγο αὐτὸς ὁ θάνατος τοῦ ἐγὼ μας, πὺ τὸν φέρνει ὁ θάνατος τοῦ ἐρωτὸς μας, εἶναι μιὰ αἰσθηματικὴ λέξη ἢ μιὰ μεταφορικὴ ἔκφραση πὺ ζητᾶ νὰ ξυπνήσει μέσα μας μιὰν ὠρισμένη ψυχικὴ διάθεση. Ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, πὺ προσδιορίζει κι' αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς ὑπαρξῆς μας, τοῦ νόμου πὺ παρατείνει τὴ ζωὴ τοῦ ζώου πὺ εἴμαστε, ἀνανεώνοντάς μας διαρκῶς. Ὁ γνήσιος φιλόσοφος δὲν παραλείπει ποτὲ νὰ συνδέσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀνώτερης μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κατώτερης ὑπαρξῆς μας.²⁾ Ὁ Προύστ δὲν παράλειψε, ὅταν φιλοσοφοῦσε γιὰ τὴν ἀγωνία τῆς ὑψηλότερης ζωῆς μας μπροστὰ στὸ θάνατο, νὰ βυθίσει τὸ βλέμμα ὡς τὰ βάθη τῆς ὅλης ζωῆς μας καὶ νὰ φθάσει ὡς τὸν ἀφώτιστο κόσμον τῆς ἀπλῆς φύσης, ὡς ἐκεῖ ὅπου ὅλα τὰ μέρη μας, «ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀδύνατα, ὅπως οἱ σκοτεινοὶ δεσμοὶ μὲ τὶς διαστάσεις, μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα ἑνὸς δωματίου, τρομάζουν καὶ ἀντιστέκονται». Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίσταση βλέπει ὁ Προύστ, «μιὰ μορφὴ κρυφὴ, μερικὴ, ἀπλὴ κι' ἀληθινὴ τῆς ἀντίστασης κατὰ τοῦ θανάτου, τῆς μακροῦς, ἀπελπισμένης καὶ καθημερινῆς ἀντίστασης κατὰ τοῦ τμηματικοῦ καὶ διαδοχικοῦ θανάτου πὺ παρεisdύει σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς μας, ἀποσπώντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας σὲ κάθε στιγμὴ κομμάτια του, πὺ

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμος δεύτερος, σελ. 99.

2) Βλ. Πλάτωνος, Συμπόσιον 207d.

στη θέση τους θὰ πολλαπλασιασθοῦν νέα κύτταρα».¹⁾ Μιὰ φύση τόσο εὐαίσθητη σὰν τοῦ Προύστ, πὺ σ' αὐτήν, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, «οἱ μεσάζοντες, τὰ νεῦρα, ἐκτελοῦν κακὰ τὶς λειτουργίες τους» καὶ «δὲν ἐμποδίζουν στὸ δρόμο τοῦ πρὸς τὴ συνείδηση τὸ παράπονο τῶν πιὸ ταπεινῶν στοιχείων τοῦ ἐγώ, πὺ ἐξαφανίζονται, μιὰ ἴσια-ἴσια τὸ ἀφήνουν νὰ φθάσῃ σ' αὐτήν καθαρὸ, ἐξαντλητικὸ, ἄπειρο καὶ ὀδυνηρὸ», — μιὰ φύση τόσο εὐαίσθητη γνωρίζει τὴν τραγωδία τῆς κατώτερης ζωῆς μας ὄχι μόνο μὲ τὸ μυαλό, σὰν ἓνα ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο, μὰ σὰν προσωπικὸ πόνον, πὺ ἡ τέχνη τοῦ συγγραφέα τὸν κάμνει αἰσθητὸ καὶ σὲ μᾶς. Οἱ ὑπόκωφοι ἤχοι αὐτοῦ τοῦ ἐπιθανάτιου παράπονου δίνουν καὶ σιτὸν πόνον τοῦ ἔρωτος, πὺ αἰσθάνεται ἢ καὶ πὺ γνωρίζει τὴν προσέγγιση τοῦ θανάτου, ἓναν πιὸ ὑποταγμένο χαρακτήρα, — τὸν χαρακτήρα πὺ δίνει κάθε αἴσθηση τῆς φυσικῆς, σκοτεινῆς καὶ ἀκατανίκητης ἀνάγκαιότητος. — Γιὰ ποιὸ λόγο ὅμως, νὰ πονῆ κανεῖς, ἔστω καὶ ἔτσι, ὅταν γνωρίζει περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διαίσθηση τοῦ φυσικοῦ νόμου; Μήπως ὁ θάνατος δὲν μᾶς θεραπεύει πάντα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀθανασίας; ²⁾ Γιατὶ νὰ φοβούμαστε τὸ θάνατο τῆς ἀγάπης μας, ὅταν ξέρομε, πὺ αὐτὸς ὁ θάνατος θὰ μᾶς λυτρώσῃ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητός της; ³⁾ — «Ὅσο ὅμως δὲν παραιτηθήκαμε ἀκόμη ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅσο δὲν ἀποτραβηχθήκαμε μακριὰ της, στὴν ἄχρονη καθαρὴ θεώρησίν της, ἢ γνῶση αὐτὴ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν πόνον γιὰ τὸν ἀναπόφευκτο θάνατο, — ἴσα - ἴσα μάλιστα «ἢ πιὸ δίκη καὶ πιὸ σκληρὴ τιμωρία μας γιὰ τὴν ὀλότελη, γιὰ τὴν ἥσυχη ὅπως τὰ νεκροταφεῖα λησμονιά, πὺ μᾶς χώρισε ἀπὸ κείνους πὺ δὲν ἀγαποῦμε πιά, εἶναι τὸ ὅτι διαβλέπομε σὰν ἀναπόφευκτη αὐτὴ τὴν ἴδια λησμονιά καὶ γιὰ κείνους πὺ ἀγαποῦμε ἀκόμη.» ⁴⁾ — Ἔτσι ἢ γνῶση ἀκριβῶς τῆς ἀδυναμίας μας μπροστὰ σιτοὺς νόμους, πὺ μᾶς ἐπιβάλλουν τὴν ἀπιστία, μᾶς δίνει τὸν πόνον, πὺ εἶναι ἢ πιὸ δίκη τιμωρία τῆς ἀστάθειάς μας. — Δὲν μποροῦμε νὰ μὴν πεθάνωμε, ἂν καὶ νοιώθομε τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὴ ζωὴ. — δὲν

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμος δεύτερος, σελ. 99 - 100.

2) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VII, τόμος δεύτερος σελ. 142.

3) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ.

4) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. VII, τόμος πρῶτος, σελ. 106—107.

μπορούμε νὰ μὴ γίνωμε ἄπιστοι, ἂν καὶ νοιώθομε τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὴν πίστη. Εἴμαστε ἔνοχοι γιὰ τὸ θάνατό μας: Δὲ λησμονοῦμε τοὺς νεκρούς, ἐπειδὴ αὐτοὶ πεθαίνουν, μὰ ἐπειδὴ ἑμεῖς οἱ ἴδιοι πεθαίνομε.¹⁾ Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ μᾶς ἐνοχοποιεῖ καὶ μᾶς ἀθωώνει συγχρόνως. Ὁ ἄπιστος δὲν μπορούσε παρὰ νὰ γίνῃ ἄπιστος — γι' αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς πρέπει νὰ φέρῃ πιὸ μεγάλο τὸ βάρος: τὸ φταίξιμο γιὰ τὸν ἴδιο του τὸ θάνατο — τὸ φταίξιμο πὼς εἶναι ἕνας θνητός, ἕνας ἀνθρώπος.

Ἡ σκέψη αὐτὴ, ποὺ μᾶς συγκλονίζει μὲ μιὰ τέτοια δύναμη στὸ ἔργο τοῦ Μαρσέλ Προύστ, δὲν εἶναι κάτι τὸ νέο μέσα στὴν ἱστορία τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. Ὁ δούξ ντε Λαροσφουκώ, τὴν διατύπωσε πολλὰς φορὰς στὰ «Γνωμικά»²⁾ του μὲ τὴ σαφήνεια, τὴ λιτότητα καὶ τὴ στρογγυλότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὶς ρήσεις του. «Ἡ διάρκεια τῶν παθῶν μας ἐξαρτᾶται τόσο λίγο ἀπὸ μᾶς, ὅσο καὶ ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς μας».³⁾ Πόσο ὅμως διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἐντύπωση ποὺ μᾶς δίνει μὲ τὴ μονοσήμαντη διαφάνειά της αὐτὴ ἡ ἴδια σκέψη, ποὺ μᾶς τάραξε τόσο βαθειὰ μέσα στὴ γεμάτη προβλήματα ἀλληλουχία τοῦ «Φαίδρου» ἢ τοῦ ἔργου τοῦ Προύστ! Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς στὸν ἀφορισμό, ποὺ ἀκούσαμε τώρα, ἡ σκέψη ἔχασε ὅλη τὴν ἀνησυχητικὴ τῆς δύναμη μέσα στὸ διαφανὲς κρύσταλλο τῆς διατύπωσης, ποὺ μᾶς ἐκπλήττει κάπως, μὰ ποὺ δὲν μᾶς δίνει τὸ βαθύτερο ρίγος. Ὁ Λαροσφουκώ ἐννοεῖ τὸ θάνατο, μὰ ἀποφεύγει νὰ τὸν ὀνομάσῃ, νὰ μᾶς τὸν δείξῃ γυμνό. Τὸν ὑπαινίσσεται μονάχα μὲ τὴν ἔκφραση «διάρκεια τῆς ζωῆς μας», ἀφοῦ τὸν σκέπασε εὐγενικὰ—γιὰ νὰ μὴν τρομάξῃ τὶς κυρίες—καὶ τὸν ἔκαμε ἀκίνδυνο μὲ μιὰ ὡραία διατύπωση, ποὺ δὲν μπορεῖ, μὰ οὔτε καὶ θέλει νὰ μᾶς θυμίσῃ τὴν προσωπικὴ μας μοῖρα, τὸ δικό μας τὸ θάνατο ἢ τὸ θάνατο τῶν πιὸ ἀγαπημένων μας προσώπων. Ἡ σκέψη δὲ θέλει μάγο

1) M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ., VII, τόμος δεύτερος, σελ. 67—68.

2) Maximes du Duc de la Rochefoucauld, (Paris, Firmin Didot, 1853).

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 16.

νὰ γλυστρήσῃ στὴν ἐπιφάνειά μας χωρὶς νὰ μπῆ βαθύτερα μέσα μας, μὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐξωτερικὴν ἐπαφὴν νὰ μείνῃ πάντα εὐχαριστή. Ὁ Λαροσφουκὼ εἶναι ὁ ἐπιδέξιός κύριος τοῦ σαλονιοῦ τῆς κυρίας ντὲ Σαμπλέ, ὁ εὐχάριστος ὁμιλητής, ποὺ ζητᾷ μὲ τολμηρὸς γιὰ τὴν κοινωνία του ψυχολογικὰ παρατηρήσεις ν' ἀνάψῃ μίαν ἐνδιαφέρουσα συνομιλία, χωρὶς ὅμως νὰ θίξῃ μὲ κανέναν τρόπο—μῆτε μὲ τὴ μορφὴ μῆτε μὲ τὸ περιεχόμενον—κανέναν—οὔτε καὶ τὴν πιὸ εὐαίσθητη γυναῖκα—βαθύτερα ἢ δυσάρεστα. Ὁ «*honnête homme*» πρέπει νὰ κρατᾷ τὴ φρόνη τοῦ θανάτου μακριὰ ἀπὸ τὸ σαλόνι—κι' ἂν θέλῃ νὰ δώσῃ στὴ συντροφιά κάποιον ἐλαφρὸ, ἐπιφανειακὸ, εὐχάριστο ρίγος, πρέπει ν' ἀρκεσθῇ σ' ἓνα καλὰ σκεπασμένο, καλοντυμένο ὑπαινιγμὸ γιὰ κάποιον μακρυνό, ξένο κίνδυνο, ποὺ δὲ φαίνεται πραγματικός. Στὸν κοινωνικὸ αὐτὸ νόμο, ποὺ ἔπαιξε ἓνα ρόλο τόσο σπουδαῖο στὴ διαμόρφωση τοῦ γαλλικοῦ κλασσικοῦ πνεύματος, ὑπακούει κι' ὁ Λαροσφουκὼ, ποὺ θεωρεῖται σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἂν καὶ μέσα στὸ ἔργο του βρίσκουμε σκέψεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς κάμουν νὰ πιστέψωμε, πὼς δὲν ἀναγνώριζε παρὰ τὰ ὅρια τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας, ἐνῶ σὰν ἄτομο τολμοῦσε νὰ ριχθῇ στὸν κίνδυνο μιᾶς σκέψεως ποὺ δὲν γνωρίζει ὅρια. Πολλὰς φορὰς καὶ μὲ τρόπο ἐντυπωτικὸ καυτηρίασε τὴν τεμπελιά τοῦ ἀνθρώπου σὰν τερατιῶδες καὶ καταστρεπτικὸ πάθος: «Ἀπ' ὅλα τὰ πάθη τὸ πιὸ ἄγνωστο σὲ μᾶς τοὺς ἴδιους εἶναι ἡ τεμπελιά. Εἶναι τὸ πιὸ σφοδρὸ καὶ τὸ πιὸ ὑπουλο ἀπ' ὅλα, ἂν καὶ ἡ δύναμή του δὲν εἶναι αἰσθητὴ καὶ οἱ βλάβες ποὺ προξενεῖ δὲν εἶναι διόλου φανερὲς: ἂν παρατηρήσωμε μὲ προσοχὴ τὴ δύναμή του, θὰ δοῦμε πὼς ἐξουσιάζει διαρκῶς τὰ αἰσθηματά μας, τὰ συμφέροντά μας, τὶς ἡδονές μας: εἶναι τὸ ἐμπόδιο ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ σταματᾷ τὰ πιὸ μεγάλα καράβια, εἶναι μιὰ νηνεμία πιὸ ἐπικίνδυνη στὶς πιὸ σπουδαῖες ὑποθέσεις ἀπὸ τοὺς σκόπελους κι' ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες τρικυμίες. Ἡ ἀνάπαυση τῆς τεμπελιάς εἶναι ἓνα μυστικὸ μάγεμα τῆς ψυχῆς ποὺ σταματᾷ ξαφνικὰ τὶς πιὸ ὀλόψυχες ἐπιδιώξεις καὶ τὶς πιὸ σταθερὸς ἀποφάσεις. Γιὰ νὰ δώσωμε τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ πάθους, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἡ τεμπελιά εἶναι μιὰ μακαριότης τῆς ψυχῆς, ποὺ τὴν παρηγορεῖ γιὰ ὅ,τι χά-

νει καὶ πού τῆς ἀντικαθιστᾶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ». 1) Κι' αὐτὸ τὸ τρομερὸ πάθος εἶναι μᾶλλον ἀρρώστια τοῦ πνεύματος παρὰ τοῦ σώματος. 2) «Τὸ πνεῦμα προσκολλᾶται ἀπὸ τεμπελιά.. σὲ ὅ,τι τοῦ εἶναι εὐκόλο καὶ εὐχάριστο. Ἡ συνήθεια αὐτὴ θέτει πάντα ὅρια στὶς γνώσεις μας, καὶ κανεὶς ποτὲ δὲν πῆρε τὸν κόπο νὰ ξαπλώσῃ καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ πνεῦμα του ὅσο πιὸ μακριὰ θὰ μπορούσε νὰ πάῃ». 3) Αὐτὴν τὴν διάσπαση τῆς τεμπελιάς, τὴν κατάκτηση νέων ἐδαφῶν μὲ τὸ τόλμημα τῆς ἀτρόμητης προέλασης τοῦ πνεύματος πού δὲν γνωρίζει ὅρια, ὁ Λαροσφουκὼ ἔχει τὴν ἀξίωση πὼς τὴν πέτυχε. Καυχᾶται πὼς μᾶς ξεσκέπασε τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. 4) Ἡ τόλμη του ἔκαμε ἐντύπωση τὸν καιρὸ ἐκεῖνο στὸν κύκλο του. Σήμερα δὲν μᾶς φαίνεται πιά διόλου ἐξαιρετικὴ.—Τὸ παράδειγμα τῆς συγκάλυψης τοῦ θανάτου εἶναι χαρακτηριστικόν. Αὐτὸ πού ὁ Λαροσφουκὼ θεωροῦσε τόλμημα, δὲν εἶναι πραγματικὴ διακινδύνευση ὀλόκληρου τοῦ εἶναι του — ὅπως τὴ βρίσκουμε στὸν «ἄπειρο λογισμὸ» τοῦ Κήρκεγκααρντ καὶ τοῦ Νίτσε,— μὰ μιὰ πρόκληση τοῦ σαλονιοῦ πού θέλει νὰ δώσῃ τροφή καὶ ζωὴ στὴ συνομιλία του. Τὸ αἴνιγμα τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς δὲν ἦταν γι' αὐτὸν ζήτημα ὑπαρξῆς, μὰ ἓνα πρόβλημα κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ ψυχολογίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν δυνατὴ μιὰ τελειωτικὴ καὶ μονοσήμαντη λύση του μ' ἓναν ἀφορισμό. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ πνεῦμα, πού ζητοῦσε τὴ λύση τοῦ προβλήματος, μπορούσε νὰ βρῆ ἓνα τέρμα στὸ δρόμο του. Ὁ δρόμος ὀδηγοῦσε στὸ τέρμα ἴσια κι' ἀνετα χωρὶς καμμιά λαβυρινθώδη περιπλοκὴ.

Ζήτημα ὑπαρξῆς εἶναι τὸ ζήτημα, πού ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν γιὰ μᾶς. Γι' αὐτὸ καὶ καμμιά λύση του δὲν μπορεῖ νᾶναι γιὰ μᾶς ἀπόλυτα βέβαιη καὶ τελειωτικὴ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἐμπιστεύεται ὀλόκληρο τὸ εἶναι του σὲ μιὰ διατύπωση. Δὲν πρέπει νὰ σταθῆ σὲ καμμιά, μὰ νὰ γυρῆ διαρκῶς γύρω ἀπὸ τὸ ἄλυτο.—Ὅπου ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μας, μὰ γιὰ ἓνα ζήτημα κοινωνικῆς ἠθικῆς καὶ ψυχολογίας, κι' αὐτὴ ἢ πιὸ τολμηρὴ ἀπάντηση δὲν εἶναι διόλου δύσκολη: Ἀκόμη καὶ ἢ πλάνη δὲ θᾶχε ἀνεπανόρθωτες συνέ-

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 88.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 74.

4) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 90.

πειες. Ἡ σκέψη μπορεῖ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση νὰ κινηθῆ καὶ νὰ προχωρήσῃ, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε βαθύτερη ἀνησυχία καὶ φροντίδα ἀνεμπόδιστα, ὡς τὸ σημεῖο πού τὸ νομίζει τέρμα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διατυπώνει ἕναν ἀφορισμὸ πού μᾶς δείχνει τόσο τὴν ὀξυδέρκειά της, ὅσο καὶ τὰ ὄριά της. Ἡ ἀχαλίνωτη σκέψη δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ σταματήσῃ πρὶν ἀπὸ τὸ στόχο, μὰ νὰ τὸν ξεπεράσῃ.¹⁾ Ἡ παρατήρηση αὕτη πού τὴν ὀφείλομε στὸν ἴδιο τὸν Λαροσφουκῶ, μᾶς κάμνει νὰ βλέπωμε μὲ δυσπιστία τοὺς ἀφορισμοὺς του. Μήπως καὶ ἡ δική του τόλμη πῆγε πέρα ἀπ' τὸ στόχο ; — Ὅποιος ζῆ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρωτικῆς πίστεως σὰν ἕνα ζήτημα τῆς ὑπόστασής του μπορεῖ νὰ διαβάσῃ μὲ ὅλη του τὴ σοβαρότητα τοὺς σχετικοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Λαροσφουκῶ, πού ἡ σοβαρότης τους εἶναι ἀμφισβητήσιμη ; Τί ὅμως μᾶς πείθει πὼς ὁ Λαροσφουκῶ δὲν λέγει ἀλήθειες ; Ποιὸς μᾶς βεβαιώνει πὼς δὲ βρισκομε σ' αὐτὸν — παρ' ὅλες τὶς συγκαλύψεις τῆς κοινωνικῆς εὐγένειας καὶ τῆ μονομέρεια τῆς ἀφοριστικῆς διατύπωσης — μιὰ τοῦλάχιστον πλευρὰ τῆς ἀλήθειας ; Ἄς ξαναγυρίσωμε ὅμως στοὺς ἀφορισμοὺς του.

Καθὼς ξέρομε ἀπὸ παραπάνω, ὁ Λαροσφουκῶ συνταυτίζει τὴν ἀστάθειά μας μὲ τὴ θνητότητά μας. Ἡ σκέψη αὕτη ἀποκτᾷ μεγαλύτερο βάθος, ὅταν τὴ συνδέσωμε μὲ τὸν ἀκόλουθο ἀφορισμὸ, πού ἐκφράζει, ἂν καὶ ὄχι ἄμεσα, τὴν πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη τῆς ἐρωτικῆς αἰωνιότητος : « Ὁ ἔρως εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ ἐκείνου πού ἀγαπᾷ ὅ,τι εἶναι ἢ ψυχὴ γιὰ τὸ σῶμα πού ἐμψυχώνει ». ²⁾ Ποιὸς θὰ μπορούσε ν' ἀρνηθῆ ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ εἶναι του τὸ ἴδιο του τὸ εἶναι ; Ποιὸς ὅμως θὰ μπορούσε καὶ νὰ μείνῃ ἀθάνατος — αἰώνια πιστός ; Γι' αὐτὸ, « ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε ἐλεύθεροι ν' ἀγαποῦμε, ἢ νὰ μὴν ἀγαποῦμε πιά, ὁ ἐραστὴς δὲν μπορεῖ νὰ παραπονεθῆ δίκαια γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς ἐρωμένης του, οὔτε κι' αὕτη γιὰ τὴν ἐλαφρότητα τοῦ ἐραστοῦ της ». ³⁾ Ἐξ ἄλλου κι' αὕτη ἀκόμα « ἡ σταθερότης δὲν ἀξίζει οὔτε κατάκριση οὔτε ἔπαινο, ἀφοῦ δὲν εἶναι παρὰ διάρκεια τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν αἰσθημάτων, πού δὲν μπορούμε μόνοι μας οὔτε νὰ τὰ πετάξωμε ἀπὸ πάνω οὔτε νὰ τὰ δώσωμε στὸν

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 64.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 83.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 83.

ἑαυτό μας». ¹⁾ Κάποια ἄλλη πηγὴ πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ σκοτεινὴ ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνη καθαρὴ συνειδητὴ θέληση, προσδιορίζει τὸν ἔρωτά μας, τὴν πίστη μας. Τί θ'ἄξιζε μιὰ πίστη ποὺ δὲν θ'ἄταν πηγαία, μὰ ποὺ θὰ μᾶς ἐπιβάλλονταν ἀπὸ τὴν θέλησή μας; «Ἡ πίεση ποὺ ἀσκοῦμε ἐπάνω στὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ εἴμαστε πιστοί, δὲν ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀπιστία». ²⁾ Μὰ κι' ὅταν ἀκόμη ὑπάρχει ἡ πίστη σὰν γεγονός, ἓνα διαπεραστικὸ βλέμμα μπορεῖ νὰ διαλύσῃ τὴν ἀξία της, μεταβάλλοντάς την σὲ μιὰ διαρκῆ ἀπιστία, «ποὺ κάμνει τὴν καρδιά μας νὰ προσκολλᾶται διαδοχικὰ σὲ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ προσώπου ποὺ ἀγαποῦμε, δίνοντας τὴν προτιμῆσή της πότε στὸ ἓνα πότε στὸ ἄλλο». Σύμφωνα μ' αὐτὸ «ἡ σταθερότης δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀστάθεια σταματημένη καὶ κλεισμένη μέσα στὸ ἴδιό πρόσωπο». ³⁾ Ἔτσι βλέπομε τὴν ἐρωτικὴν πίστη νὰ μεταβάλλεται μὲ τὴν ἀνάλυση σὲ ἀπιστία, τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο σὲ πλῆθος ἀπὸ ιδιότητες, τὸν ἔρωτα σὲ μιὰ σειρὰ προτιμῆσεων. Μπορεῖ νὰναι αὐτὸ μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια τοῦ πνεύματος ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθεια ἢ μήπως δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀνεύθυνο παιχνίδι ποὺ ζητᾷ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐπικρότηση ἢ τὴν ἀντιφωνία—πάντως τὸ θαυμασμὸ—τῶν ἀκροατῶν; Διαβάζοντας τὸν Λαροσφουκὸ ἔχομε διαρκῶς τὴν ὑποψία πὼς πρόκειται γιὰ τὸ δεύτερο. Ἡ φωνὴ του δὲν εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ μοναχικοῦ ἀτόμου, ποὺ τολμᾷ νὰ ἐκφράσῃ τὸ βάθος του γιὰ ναῦρη ἀπήχηση στὸ βάθος ἑνὸς ἄλλου. Ὁ Λαροσφουκὸ μιλεῖ γιὰ ν' ἀκουσθῇ μέσα σ' ἓνα σαλόνι, γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ κέντρο μιᾶς συντροφιᾶς ποὺ θὰ συζητήσῃ τίς γνώμες του. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση δὲν εἶναι κανεὶς ὁ ἑαυτός του, ἀφοῦ στέκεται ὄχι σὰν ἄτομο ἀπέναντι σ' ἓνα ἄλλο ἄτομο, μὰ μέσα στὴν κοινωνία, ὅπου ἰσχύει τὸ τυπικὸ κι' ὄχι τὸ μοναδικό,—τὸ γενικὸ κι' ὄχι τὸ ἀπόλυτο. Τὸ γαλλικὸ πνεῦμα βρίσκεται πιὸ κοντὰ ἀπὸ κάθε ἄλλο στὸν κίνδυνο νὰ χάσῃ τὸ βάθος του μέσα στὴν ῥηχότητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ καταλαβαίνομε καλὰ τὴν θέρη, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Προῦστ ὑποστήριζε ὄχι μόνο τὴ μηδαιμινότητα κάθε κοινωνικῆς σχέσης, μὰ καὶ τὸ ἀδύνατο κάθε ἐπικοινωνίας. ⁴⁾ Ἐπειδὴ ὁ κίνδυνος νὰ

1) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 39.

2) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 94.

3) La Rochefoucauld, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 39.

4) Βλ. παραδ. γάριν M. Proust, ἐνθ' ἄνωτ. II, τόμ. δεύτ., σελ. 195

χάση τὸν ἑαυτό του στὴ ρηχότητα τῆς κοινωνίας ἦταν πολὺ μεγάλος γι' αὐτόν, ἔπρεπε γιὰ νὰ σωθῆ, νὰ καταφύγη στὴν πιὸ αὐστηρὴ μοναξιά, ἐκεῖ ὅπου θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἑαυτό του, δημιουργώντας τὸ Ἔργο του.—ἓνα ἔργο, πού, ἂν καὶ θεωρεῖ κάθε ἐπικοινωνία σὰν πλάνη, δὲ θέλει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο παρὰ μιὰ φωνὴ τοῦ βάθους, πὺ καλεῖ τὸ βάθος τοῦ ἄλλου στὴν ὑψιστὴ ἐπικοινωνία. Γι' αὐτὸ ἡ φωνὴ τοῦ Προῦστ ἀξίζει ν' ἀκουσθῆ σὰν κάτι τὸ αὐτοτελές. Ἡ φωνὴ ὅμως τοῦ Λαροσφουκώ, παρ' ὅλη τὴ στερεότητα καὶ τὴ στρογγυλότητα τῶν διατυπώσεών του, δὲν εἶναι κάτι τὸ αὐτοτελές, τὸ ἀνεξάρτητο. Πρέπει κανεὶς νὰ τὴν ἀκούσῃ μέσα στὴ συνομιλία ἐνὸς σαλονιοῦ. Ὅ,τι μᾶς λέγει τόσο τέλεια καὶ κλειστὰ δὲν ἔχει τὸ νόημά του στὴν τέλεια καὶ κλειστὴ μορφή του. Οἱ ἀφορισμοὶ του ἔχουν φιλοτεχνηθῆ γιὰ ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενο συζητήσεων κι' ἀμφισβητήσεων. — Τέτοιοι εἶναι καὶ οἱ γνωστοὶ μας ἀφορισμοὶ τοῦ Λαροσφουκώ οἱ σχετικοὶ μὲ τὴν ἐρωτικὴ πίστη.—Τὸ πρόβλημα τῆς διάρκειας τοῦ ἔρωτος ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ καὶ πιὸ παληὰ θέματα συζητήσεως στὰ γαλλικὰ σαλόνια. Στους κύκλους τῶν «Précieuses» τὸ συζητοῦσαν κιόλας μὲ πάθος, καθὼς μᾶς δείχνουν τὰ μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς.) Ὁ Σαιντ - Μπέβ μᾶς παρουσιάζει μιὰ τέτοια συνομιλία γύρω στὸ ζήτημα πὺ μᾶς ἀπασχολεῖ μὲ τρόπο πὺ ὄχι μόνο μᾶς δείχνει σὲ ποιὸ περιβάλλον πρέπει νὰ τοποθετήσωμε τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς ἐρωτικῆς πίστεως τοῦ Λαροσφουκώ, γιὰ νὰ νοιώσωμε τὸ πραγματικὸ τῆς νόημα, — μὰ καὶ πὺ ξαναζωντανεύει καὶ τὴν κίνηση τῆς μορφῆς πὺ πῆρε τὸ πρόβλημά μας στὴ γαλλικὴ συνομιλία τοῦ σαλονιοῦ: «Μιὰ μέρα μετὰ τὸ φαγητό», μᾶς διηγεῖται ὁ Σαιντ Μπέβ²⁾ «ἡ συνομιλία στράφηκε, καθὼς συνέβαινε συχνά, στὰ ζητήματα τῆς καρδιᾶς καὶ συζητήθηκαν τὰ εἶδη καὶ ἡ διάρκεια τοῦ ἔρωτος. Οἱ συζητητὰ ἐπικαλέσθηκαν μεγάλες αὐθεντίες. Ἄνεφεραν τὸν μεγάλο Κοντέ, πὺ ἦταν τότε δούξ ντ' Ἀνγκέν, στὴ διένεξή του

καὶ ἐπ.,—VI, τόμ. πρῶτ., σελ. 92,—VIII, τόμ. δεύτ. σελ. 20 καὶ ἐπ.,—Journées de lecture eis Pastiches et Mélanges, 21 ἔκδ., σελ. 261 καὶ ἐπ.

1) Βλ. π. χ. J. Demogéot, Histoire de la Littérature Française, 7 ἔκδ., Paris 1866, σελ. 362 καὶ ἐπ.

2) C. - A. Sainte - Beuve, Madame de Pontivy eis Portraits de Femmes, Bibliothèque Française, Berlin 1923, σελ. 165 καὶ ἐπ.

μὲ τὸν Βουατὺρ καὶ μὲ τὴν Δεσποινίδα ντὲ Σκυντερού. Ἐνέφεραν τὸν Δούκα, τὸ γυιό του, στὸ σπῆτι τοῦ Γκουρβίλ στὸ Σαὶν - Μώρ, σὰν ἀντιμετώπιζε τὶς Κυρίες ντὲ Κουλάνζ καὶ ντὲ Λαφαγιέτ στὶς μέρες τῆς μεγάλης τους εὐστροφίας. Ὅταν ὅμως ἔφθασαν στὴ διάρκεια τοῦ ἔρωτος, ἡ Κυρία ντὲ Ντυφφάν, ἂν καὶ πιστὴ ἢ ἴδια, ξέσπασε μὲ τὸ περιπαικτικό της πνεῦμα καὶ εἶπε πὼς ἡ πιὸ μακροῦ ἀϊωνιότης, ἂν ὑπάρχη, εἶναι πέντε χρόνων. Καὶ καθὼς μερικοὶ φώναζαν τὶς ἀντιρροήσεις τοὺς γι' αὐτὸν τὸν κύκλο τῶν πέντε χρόνων τὸν χαραγμένο μὲ τὸ διαβήτη, ὁ Κύριος ντὲ Μαλεζιέ, τὸ μαντεῖο, ποὺ εἶχε γνωρίσει τὸν Λαμπρουγιέ, ἀνάφερε τὴν ἀκόλουθη ρήση αὐτοῦ τοῦ τελευταίου: «Στὸν ἔρωτα φθάνει δυὸ ν' ἀγαπήθηκαν πολὺ γιὰ νὰ μὴν ἀγαπιῶνται πιά». . . Συζήτησαν ἀτέλειωτα, καὶ ἐπρόκειτο γενικὰ νὰ δεχθοῦν τὴ σκέψη τοῦ Λαμπρουγιέ στὴν πιὸ ἐπιγραμματικὴ διατύπωση τῆς Κυρίας ντὲ Ντυφφάν, ὅταν ἡ Κυρία ντὲ Μαίν, εἶπε στὴ Δεσποινίδα ντὲ Λωναὶ ποὺ δὲν εἶχε πάρει μέρος στὴ συζήτηση: «Καὶ σεῖς, Λωναί, τί ἀποφαινεσθε;» Κι' αὐτὴ, μ' ἐκεῖνον τὸν εὐθυμο, κι' ὅμως γεμᾶτο αἴσθημα τόνο, ποὺ τὴν ξεχώριζε: «Στὰ ζητήματα τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς καρδιᾶς δὲν ξέρω παρὰ ἓνα μόνο ἀξίωμα», ἀπάντησε. «Τὸ ἀντίθετο ἀπ' ἐκεῖνο, ποὺ ὑποστηρίζομε, εἶναι πάντα δυνατό».

Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς Δεσποινίδος ντὲ Λωναὶ ἔχει πολὺ καλὰ τὴ θέση του στὸ τέλος μιᾶς τέτοιας συζήτησης γιὰ τὸν ἔρωτα, γιατί χωρὶς νὰ θίγη κανέναν, ὄχι μόνο σχετικοποιεῖ ὅλες τὶς κατηγορηματικὲς, μὰ μονόπλευρες γνώμες κι' ἀπόψεις, μὰ καὶ δὲν ἀποκλείει τὴ δυνατότητα τοῦ ἀπολύτου. Τὸ ὑπαινίσσεται ἀπομακρύνοντάς το μὲ αἰδῶ καὶ σεβασμὸ ἀπὸ τὴ συζήτηση, γιατί ὁ ἔρως—ὅταν εἶναι γνήσιος—ἢ πίστη—ὅταν εἶναι ἀληθινὴ—δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο συζήτησης. Κι' ὅμως ἡ ἐπιστήμη δὲ δίστασε διόλου νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόβλημά τους.

Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τοῦ δεσμοῦ, ποὺ βασίζεται στὸν ἔρωτα, μὲ τὸ χρόνο,—τὸ πρόβλημα τῆς διάρκειας αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ,—τὸ πρόβλημα τῆς ἐρωτικῆς πίστεως—εἶναι ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον κοινωνιολογικὸ πρόβλημα, ποὺ πρέπει νὰ τραβᾷ πρὸ πάντων ἐκείνους τοὺς κοι-